

TÜRKİYE’DE PARTİ YASAKLARININ PARTİ KAPATMA DAVALARI ÜZERİNDEN OKUNMASI*

Arş. Gör. Selcen ALTINBAŞ**

ÖZET

Siyasal alanın ana kurumları olan siyasi partiler, belirli bir amaç etrafında toplanmakta ve çoğunlukla aynı amaçta bulunduğu bireylerin temsili görevini üstlenmektedirler. Üstlendiği bu misyon ile “demokratik süreçlerin vazgeçilmez unsuru” olarak kabul edilen siyasi partiler, Türk siyasi hayatında 1965 yılında ilk kanununa kavuşmuştur. Anayasal statünün ardından yasal statüye de sahip olan partiler için önemli bir kırılma niteliğini taşıyan 1980 darbesi partileri yeni bir yasayla karşı karşıya getirecek süreci başlatmıştır.

1983 yılında yapılan kanuni düzenlemeyle yeniden yapılanmaya tabi tutulan siyasi partiler için sınırlar da yine bu kanun ile çizilmiştir. Siyasi partiler için belirlenmiş bu yasal sınırların ihlali gerekçesiyle Türk siyasi partilerinin büyük bir kısmı kapatma davaları ile karşı karşıya kalmış ve bu davaların büyük çoğunluğu ilgili partinin kapatılması ile sonlanmıştır. Partilere yönelik yasakların Türk siyasi partilerine nasıl yansıdığı sorusundan hareketle kaleme alınan bu çalışmada, partilere ilişkin yasakların incelenmesinin ardından ilk Siyasi Partiler Kanununun kabul edilmesini takiben görülen parti kapatma davalarının gerekçeleri üzerinden siyasi parti yasaklarının değerlendirmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Partiler, Siyasi Partiler Kanunu, Parti Kapatma Davaları.

READING PARTY PROHIBITIONS IN TURKEY THROUGH PARTY CLOSURE CASES

ABSTRACT

Political parties, which are the main institutions of the political field, gather around a specific purpose and often assume the role of representation of individuals with whom they meet the same purpose. With this mission, the political parties, which are accepted as indispensable elements of democratic processes, gained their first law in 1965 in Turkish political life. Following the constitutional status, the 1980 coup, which was an important break for the parties that also had legal status, initiated the process that would bring the parties to face with a new law.

In 1983, with the legal regulation, the limits for the political parties that were restructured were also drawn by this law. Most of the Turkish political parties faced closure cases due to the violation of these legal

* II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları kongresi kapsamında Adana Çukurova Üniversitesi’nde sunulan “Siyasi Partilere Yönelik Kanuni Yasakların Türk Siyasi Partilerine Yansıması” başlıklı tebliğin genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

** Türk- Alman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı. altinbas@tau.edu.tr.

limits, and the majority of these cases ended with the closure of the party concerned. In this study, that is based on the question of how the prohibitions against parties are reflected to Turkish political parties, the political party bans are evaluated on the grounds of party closure cases following the adoption of the first Political Parties Law after the examination of the bans on the parties.

Keywords: Political Parties, Law of Political Parties, Party Closure Cases.

GİRİŞ

Siyasal parti olarak adlandırılan örgütlerin kamuoyunu belirleme, düzenleme ve kamuoyunda yükselen talepleri karar merkezine, yani iktidara, iletmesi beklenmektedir. Dolayısıyla siyasi partiler aslında siyasi alanda modernliğin bir sembolü olarak kabul edilmektedir. (La Palombara & Winer, 1966: 3-4) Bu şekilde algılanan partilerin ortaya çıkışlarını ise Duverger, oy hakkı ve parlamentoların genişlemesine, bu doğrultuda aslında demokrasinin gelişimine bağlamaktadır (Duverger, 1974: 16). Bu sebeptir ki, partiler anayasada da “demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları” olarak anılmaktadırlar (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md 68.).

Siyasal partiler, her siyasi kültürün kendine özgü ortaya çıkardığı ulusal örgütlenmeler olsalar da dünyada yaşanan gelişmelerden hızlıca etkilenecek kadar da uluslararası alana açık yapılardır. Özellikle II. Dünya Savaşı, savaşın sebebi olan ve demokrasiye kast eden örneklerin de etkisiyle “militan/mücadeleci demokrasi”¹ anlayışını siyasi alana dahil etmiştir (Kahraman & Çalışkan, 2007: 122). Militan demokrasi, faşizme yol açacak özgürlüklerin kullanılmasını önleyici bir şekilde kısıtlayarak sivil ve siyasi özgürlükleri korumayı amaçlayan bir demokrasi biçimidir (Loewenstein, 1937: 417; Macklem, 2006: 489). Bu bağlamda demokrasi karşıtı aşırı akımlara siyasi alanın kapatılması ve bunun için de demokrasinin yasal temellerinde belirli noktalarda sınırlandırılması gündeme gelmiştir. (Loewenstein, 1937: 431; Hakyemez, 2000: 35; Aydın, 2008: 117). Militan/mücadeleci demokrasi anlayışının yaygınlaşması ile ulusal ve uluslararası alanda düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda devletlerin anayasal düzenlemelere gittiği ve partileri belirli yasal sınırlarla kuşattığı görülmektedir. Uluslararası alanda da Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin yorumlarıyla gelişen

¹ Karl Loewenstein tarafından ortaya koyulan kavramdır. 1937 yılında kaleme aldığı makalesinde bahsettiği bu kavram faşizme karşı ortaya koyulan, yenilenmiş bir demokrasi anlayışını ifade etmektedir. Demokrasinin aşırı iyimserliğe karşı koruma altında olması gerektiğini ifade ederek demokrasinin bu dönüşen halini makalelerinde açıklar. Ayrıntılı bilgi için bkz: Militant Democracy and Fundamental Rights I-II, The American Political Science Review.

ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nden kaynaklanan "demokratik hukuk devleti” görüşü de bu noktada dikkat çekmektedir. Buna göre, hukuk devleti ve demokratik toplum kavramlarının içselleştirmeyen bir devletin demokratik bir hukuk devleti olamayacağı kabul edilmektedir (Turhan, 2002: 131).

Türkiye’ye bakıldığında Cumhuriyet’in kuruluşunu takip eden süreçte karşı karşıya kalınan darbeler, Anayasal yapıdaki demokratik, laik ve üniter devlet düzeninin korunmasına daha büyük önem verilmesine neden olmuştur. Bu da Anayasalara doğrudan yansımıştır. Gerek 1961 gerek 1982 Anayasası’nda siyasal partilerin kapatılmasını öngören hükümlerin, militan/mücadeleci demokrasi anlayışının göstergesi olduğu kabul edilmektedir. (Özbudun, 2010: 126; Akyazan, 2006: 271; Kahraman & Çalışkan, 2007: 122) İlgili Anayasalar ve siyasal partiler için kabul edilen kanunlar tarihsel olarak Türk siyasal hayatındaki darbelerin sonrasına rast gelmektedir. Demokratik süreçleri kesintiye uğratma girişimindeki akımlara karşı bir kabulün Kanunlara yansımaları bu dönemlerin hemen ardından anlaşılır görünmektedir. Ancak çok sayıda partinin bu yasal sınırlara takılıp kapatılması kanunlarda da hakim olduğu savunulan bu demokrasi anlayışının zaman zaman eleştirilmesine sebep olmuştur. Bu durum Türk siyasal partilerinin ve kapatma davalarının incelenmesini de ayrıca gerekli kılmıştır.

Çalışma, Türk siyasal hayatında yer alan siyasal partilere ve bunlara yönelik açılmış, sonuçlanmış parti kapatma davalarına odaklanmaktadır. Dolayısıyla militan/mücadeleci demokrasi anlayışı ve parti kararlarının derinlemesine incelenmesi kapsam dışındadır. Bu doğrultuda, partilerin dava gerekçeleri ve sonuçları üzerinden partilerin hangi maddeler çerçevesinde yargılandığı incelenmektedir. Parti yasaklarının Türk siyasal partileri üzerinden nasıl okunabileceği sorusunu yanıtlama amacıyla kaleme alınan çalışma Türk siyasal partilerine ilişkin genel görünümü sunmasının ardından, partilere yönelik yasal sınırları kapatma davaları üzerinden okumaya çalışmaktadır.

1. Türk Siyasal Partilerinin Genel Görünümü ve Partilere Yönelik Yasaklar

Türk siyasal partilerinin kökeni Osmanlı’nın son döneminde ortaya çıkan fikir hareketlerine dayanmaktadır. Bir diğer deyişle, Osmanlı’da parlamenter geleneğin oluşum süreçleri Türk siyasal partilerinin temellerini atmıştır (Göktürk, 2016: 263). Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte kurucu kadronun içinde yer aldığı Cumhuriyet Halk Partisi çok partili hayata geçişe kadar devlet yönetimini tek başına üstlenmiş olsa da çok

partili hayata geçişle birlikte siyasal partiler hızla varlığını göstermiştir. Sadece çok partili hayata geçiş ile Cumhuriyet tarihinin ilk darbesine kadar olan dönemde 41 parti kurulmuştur (TESAV², www.tesav.org.tr, Erişim Tarihi: 19.06.2019). Bu partilerin büyük bir kısmının tabela partisi olarak kaldığı bilinmektedir. Bakıldığında kuruluş ve kapanış tarihleri siyasal alanda temsil görevini üstlenemeyecek kadar kısa olduğu çok sayıda partinin var olduğu görülmektedir. Türk siyasal hayatının ve dolayısıyla siyasal partilerin akışını etkileyen ilk kırılma 1960 darbesi ile gerçekleşmiştir. Siyasal partiler için darbenin hemen sonrasında ilk yasal düzenleme yapılmıştır. İlk Siyasi Partiler Kanunu 1965 yılında kabul edilmiş ve bugüne kadar Cemiyetler Kanunu’na göre kurulup faaliyet gösteren partiler yasal dayanağa kavuşmuştur. İkinci kırılma olarak adlandırılabilir olan 1980 askeri darbesi partileri daha derinden etkileyecek sonuçlar doğurmuş ve bütün partiler darbe sonrasında kapatılmıştır. Bu gelişme siyasal partileri yeni bir yasal düzenleme ile karşı karşıya bırakmıştır. Her iki darbenin de Anayasada ve ilgili kanunda militan/mücadeleci demokrasi vurgusunu artırdığı savunulmuştur (Kahraman & Çalışkan, 2007: 122). Bu vurgunun siyasal partilere yönelik yasaklar noktasında ortaya çıktığı kabul edildiğinden hem 1961 ve 1982 Anayasasında hem de 648 ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunlarında yer alan siyasal partilere yönelik yasaklara bakmak yerinde olacaktır.

İlk olarak 1961 Anayasasında yer alan siyasal partilerle ilgili hükümlere bakıldığında bunların Anayasanın 56. Ve 57. Maddelerinde düzenlendiği görülmektedir. İlgili Anayasanın 56. Maddesi parti kurma ve partilerin siyasi hayattaki yerinden bahsetmekte, 57. madde ise partilerin uyacağı esasları sıralamaktadır. Buna göre ilgili madde “Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır. Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece malî denetimlerinin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Siyasî partilerin kapatılması hakkındaki dâvalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir” ifadeleri ile siyasal partilere Anayasal sınırı çizmektedir. (1961 Anayasası md.57) Siyasal partileri konu alan bu maddeler dışında Anayasa “Vicdan ve Din Hürriyeti” başlığında da partilere ilişkin yasak yer almaktadır. Buna göre “...Kimse,

² Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı.

Devletin sosyal, iktisadi, siyasî veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dinî veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında, kanunun gösterdiği hükümler uygulanır ve siyasi partiler Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.” Hükümüne yer verilmiştir. (1961 Anayasası md.19)

1982 Anayasası ise 68. ve 69. Maddelerinde siyasal partilere yer vermekte ve öncelikle partilerin tüzüklerine ilişkin sınırlama yapmaktadır. Buna göre ilgili madde “...Siyasî partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez...” ifadelerini içermektedir. (1982 Anayasası, md.68) Siyasal partilerin uyacağı esasların sıralandığı madde ile Anayasa siyasal partilere ticari faaliyeti yasaklamakta, parti tüzük ve programına ilişkin 68. Maddede yer alan yasağın altını tekrar çizmektedir. Bu eylemlerin odağı haline gelmesi durumunda temelli kapatma veya Devlet yardımından yoksun bırakma cezaları verileceğini ve temelli kapatılan partinin başka bir ad ile kurulamayacağını ifade etmekte, temelli kapatılan partilerin yönetici kadrosunu 5 yıl süre ile başka bir partide yönetsel görevlerini ve yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzelkişilerden maddi yardımı yasaklamaktadır. (1982 Anayasası, md.69)

Siyasal partilere yönelik kanunlara gelindiğinde, ilk kanun olan 648 sayılı Kanun parti yasaklarını 83. Ve 107. Maddeler arasında hükme bağlamıştır. “Parti Yasaklamaları” başlıklı kısmın birinci bölümünde “Cumhuriyetin korunması” altında devlet şeklinin, milli egemenliğin ve sultanlık ve nişanlarının yasaklanması yer almaktadır (648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.83-85). İkinci bölümde ise “Milli Devlet niteliğinin korunması” başlığı altında “bağımsızlığın korunması, ülke bütünlüğünün korunması, devlet tekliği ilkesinin korunması, azınlık yaratılmasının önlenmesi, bölgecilik ve ırkçılık yasağı ve eşitlik ilkesinin korunması” düzenlenmektedir (648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.86-91). Kanunun üçüncü bölümünde ise “lâik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması”na ilişkin yasaklar sıralanmaktadır. Buna göre, “lâiklik

ilkesinin korunması, halifeliğin istenememesi, lâik devlet düşeninin korunması, din farklılığına dayanma yasağı, partilerin dinî gösteri yapamaması, partilerin dinî gösteri yapamaması, Diyanet İşleri Başkanlığının yerinin korunması, Cumhuriyetin büyük kurucusuna saygı” hükme bağlanmıştır (648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.92-99). Partilere ilişkin yasakların dördüncü bölümünde Kanun, “demokratik düzenin ve meşruluk temelinin korunması” nı ele almaktadır. Bu başlık altında ise “demokratik düzenin korunması, temel hak ve ödevlerin korunması, Anayasanın meşruluk temelinin korunması, 27 Mayıs 1960 devriminin anlamının korunması, 27 Mayıs 1960 tan 15 Ekim 1961’e kadar yargı organlarınca kapatılmış siyasi partilerin devamı olma iddiasının yasak edilmesi” parti yasaklarına dahil edilmiştir (648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.100-104). Bunun dışındaki yasaklar “genel yasaklar” başlığı altında toplanmıştır. “Ahlak ve adabın korunması, kullanılması yasak parti adları, askerî nitelikte partilerin kurulamaması” da bu başlık altında yer almaktadır (648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.105-107).

1980 yılına gelindiğinde ise yaşanan askeri darbe sonrasında faaliyetteki bütün siyasi partiler kapatılmıştır. 1983 yılında yürürlüğe giren yeni kanun ile siyasi partiler yeni yasal sınırlar ile karşı karşıya kalmıştır. 2820 sayılı bu Kanun parti yasaklarını 648 sayılı Kanuna büyük ölçüde benzer biçimde düzenlenmiştir. İlgili Kanun yasakları “Amaçlar ve Faaliyetlerle İlgili Yasaklar, Milli Devlet Niteliğinin Korunması, Atatürk İlke ve İnkılaplarının ve Laik Devlet Niteliğinin Korunması ve Çeşitli Yasaklar” olarak başlıklandırmıştır (2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md. 78-98). Buna göre, yasaklar kısmının ilk bölümü “demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili yasaklar” a yer vermektedir. İkinci bölümde ise “bağımsızlığın korunması, devletin tekliği ilkesinin korunması, azınlık yaratılmasının önlenmesi, bölgecilik ve ırkçılık yasağı, eşitlik ilkesinin korunması” hükme bağlanmaktadır (2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md. 79-83). Kanunun üçüncü bölümü “Atatürk ilke ve inkılaplarının korunması, Atatürk’e saygı, laiklik ilkesinin korunması ve halifeliğin istenemeyeceği, dini ve dince kutsal sayılan şeyleri istismar yasağı, dini gösteri yasağı, Diyanet İşleri Başkanlığının yerinin korunması” konusunda partilere yasaklar getirmektedir (2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md. 84-89). Bu başlığın da 648 sayılı Kanun ile farklılık göstermediği açıktır. Bunlar dışında Kanunda yer verilen yasaklar ise; “tüzük ve programlar ile parti faaliyetlerine ilişkin sınırlamalar, yan kuruluşlar yasağı, dernek, sendika, vakıf, kooperatif ve meslek kuruluşlarıyla siyasi ilişki ve iş birliği yasağı, parti içi çalışmaların

demokrasi esaslarına uygun olma zorunluluğu, üniforma giydirme ve güvenlik kuvvetlerinin görevlerini üstlendirme yasağı, 12 Eylül 1980 Harekâtına karşı beyan ve tutum yasağı” olarak belirtilmektedir. “Kapatılan siyasi partiler ve mensuplarının durumu” ve “kullanılmayacak parti adları ve işaretler” de yine Kanunda çeşitli hükümler başlığında yer almaktadır (2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md. 90-97).

Anayasa ve Kanunlar göz önünde bulundurulduğunda hükümlerin büyük farklılık göstermemekle birlikte özellikle 1980 sonrasında daha genişletilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Partilerin bu hükümlerle sınırlanması parti kapatma davalarını beraberinde getirmiştir. Bugüne dek 30 parti Anayasa Mahkemesi tarafından bu yasaklar gerekçesiyle kapatılmıştır (TESAV, www.tesav.org.tr, Erişim Tarihi: 19.06.2019. Bu durum, partilere yönelik yasakların Türk siyasal partileri üzerinden okunması gerekliliğini karşımıza çıkarmaktadır.

2. Türkiye’de Parti Yasaklarının Parti Kapatma Davaları Üzerinden Okunması

Türk siyasal hayatında yer alan partiler bahsedildiği üzere Anayasada yer alan bazı maddelerle ve kanunlarla belirli noktalarda sınırlandırılmıştır. 1961 yılından itibaren Anayasa Mahkemesi siyasal partilere ilişkin belirlenen yasaklar üzerinden açılan davalarla karşı karşıya gelmeye başlamıştır.

1980 darbesi sonrasında yapılan Anayasa ve yeni Siyasi Partiler Kanunu ile de 1960 askeri darbesi sonrasında belirlenen yasakların büyük oranda tekrarlandığı görülmüştür. Nitekim 1980 sonrasında çok sayıda parti için kapatma davası açıldığı da bilinmektedir. Bu yasakları ihlal ettiğine karar verilen partiler Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. İlgili partilerin bir kısmı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne gitmiştir. Bu da Mahkeme’nin Türk siyasal partilerinin kapatma davalarından doğru bir içtihat oluşturmasına sebep olmuştur (Turhan, 2002: 146). Bu davaların çokluğu ve parti kapatma kararları demokratik sistemlerde ikilik yarattığından Türk siyasal hayatında da davalar çokça ele alınmak durumunda kalmıştır (Celep, 2014: 374). Bu doğrultuda siyasal partilere yönelik kanuni düzenlemeler ve uygulamalar ile partilerin demokratik süreçlerde üstlendikleri işlevlerin olması gerekenden büyük ölçüde uzaklaştığı da savunulmaktadır (Uygun, 2000: 257).

Parti yasaklarının Türk siyasal partileri üzerinden değerlendirilmesini yapabilmek için Anayasa Mahkemesi tarafından kapatma kararı verilen siyasal partilerin bu yasaklardan

hangileri ile karşı karşıya kaldığına bakarak başlamak yerinde olacaktır. Türk siyasal partilerinin hangi noktalarda belirlenen sınırlara takıldığını görmek, Türkiye’de var olan demokratik sürecin ana mekanizmalarının kırılma noktalarını da anlamak açısından önem taşımaktadır. Partilerin kapatılmasına ilişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına erişim 1980 öncesi için sağlanamamıştır ancak literatürden ve Resmî Gazete’den sağlanan veriler 1960-1980 yılları arası kapanan siyasal partiler için kullanılmıştır. 1980 sonrası dönem için ise Anayasa Mahkemesi kararlarına ilişkin veriler temel alınmıştır. Bu verilerle oluşturulan tabloda³ kapatma davalarına ilişkin gerekçeler liste halinde aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1: Siyasal Partiler İçin Parti Yasaklarına İlişkin Madde Gerekçeleriyle Açılan Kapatma Davaları

Parti Adı	Kapatılma Gerekçesi	Karar Tarihi
İşçi-Çiftçi Partisi	648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 113. Maddesine aykırı davranışlar gereğince.	15.10.1968
Türkiye İşçi Partisi	Anayasanın 57. Ve Siyasi Partiler Kanununun 89. Maddesine aykırı faaliyetler nedeniyle.	20.7.1971
Türkiye İleri Ülkü Partisi	648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 113. Maddesine aykırı davranışlar gereğince.	24.6.1971
Büyük Anadolu Partisi	648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 113. Maddesine aykırı davranışlar gereğince.	19.12.1972
Milli Nizam Partisi	648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 92., 93., 94. Maddelerine aykırı davranışlar gereğince.	20.5.1971
Türkiye Emekçi Partisi	Anayasa'nın 57. maddesinin birinci fıkrasına ve 648 sayılı Siyasi Partiler Yasasının 89. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle.	8.5.1980
Bizim Parti	Siyasi Partiler Kanunu'nun 90 ve 93üncü maddeleri nazara alınarak 101 inci maddesinin (a) fıkrası gereğince.Parti karar nihai karar öncesinde kendi kendine kapanma kararı almıştır.	1.11.1983
Huzur Partisi	Kanununun 101. maddesinin (a) bendi uyarınca.	25.10.1983
Türkiye Birleşik Komünist Partisi	Tüzük ve Programının Anayasa ile 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası'na aykırı olduğuna ve 2820 sayılı Yasa'nın 101. maddesinin (a) bendi uyarınca.	16.7.1991
Halk Partisi	Kurucular Kurulu kararıyla ismindeki "Cumhuriyet" sözcüğü çıkarılan ve yeniden "Halk Partisi" adını alan Cumhuriyet Halk Partisi'nin, 2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'nın 96. maddesine aykırı olarak	24.9.1991

³ Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur. Veriler Anayasa Mahkemesi Kararlarından alınmıştır. Erişim için: <http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/>. 1960-1980 arası veriler için bkz. Mete Kaan Kaynar (Der.) Cumhuriyet Dönemi Siyasal Partileri (2007).

	kapatılmış bir siyasî partinin adını ve amblemini kullanması ve kapatılan bir partinin devamı olduğunu beyan ve iddia etmesi nedeniyle Siyasî Partiler Yasası'nın 101. maddesinin (b) bendi uyarınca.	
Türkiye Birleşik Komünist Partisi	Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin adıyla birlikte Tüzük ve Programının Anayasa ile 2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'na aykırı olduğuna ve 2820 sayılı Yasa'nın 101. maddesinin (a) bendi uyarınca.	16.7.1991
Sosyalist Parti	Faaliyetlerinin Anayasa ile 2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'na aykırı olduğuna ve 2820 sayılı Yasa'nın 101. maddesinin (b) ve (c) bentleri uyarınca	10.7.1992
Halkın Emek Partisi	Anayasa ile 2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'na aykırı olduğuna ve 2820 sayılı Yasa'nın 101. maddesinin (b) bendi uyarınca.	14.7.1993
Sosyalist Türkiye Partisi	Programının, Anayasa ile Siyasî Partiler Yasası'na aykırı olduğuna ve 2820 sayılı Yasa'nın 101. maddesinin (a) bendi uyarınca	30.11.1993
Özgürlük ve Demokrasi Partisi	Programının, Anayasa ile Siyasî Partiler Yasası'na aykırı olduğuna ve 2820 sayılı Yasa'nın 101. maddesinin (a) bendi gereğince.	23.11.1993
Demokrat Parti	2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'nın 104/2. maddesi gereğince	13.9.1994
Yeşiller Partisi	2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'nın 73. ve 74. maddeleri ile Anayasa Mahkemesi'nin 15.10.1991 günlü, E.1991/5 (Siyasî Parti-İhtar), K.1991/6 sayılı ihtar kararına karşın 1988 yılı kesin hesabını vermeyen Yeşiller Partisi'nin anılan Yasa'nın 104. maddesi gereğince.	10.2.1994
Demokrasi Partisi	Genel Başkanı Yaşar Kaya'nın 29.5.1993 tarihinde Federal Almanya'nın Bonn, 15.8.1993 tarihinde Irak'ın Erbil kentlerinde yapmış olduğu konuşmalarının ve Parti Merkez Yürütme Kurulu'nun "Demokrasi Partisi'nin barış çağrısıdır" başlıklı bildirisinin, Anayasa'ya ve 2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'nın 78. 81. maddelerinin (a) ve (b) bentlerine aykırılığı nedeniyle anılan Yasa'nın 101. maddesinin (b) fıkrası gereğince.	16.6.1994
Sosyalist Birlik Partisi	Tüzük ve Programı ile 1. Büyük Kongre kararının, bu karara dayanak oluşturan Genel Yönetim Kurulu raporuyla bu yöndeki kararlarının, Genel Başkan ile Genel Başkan Yardımcısının Parti adına yaptıkları açıklamaların kimi bölümleri Anayasa'nın 2., 3., 6., 14. ve 69. maddeleriyle, Siyasî Partiler Yasası'nın 78/a, 80., 81/a-b, maddelerine aykırılık oluşturduğundan adı geçen Parti'nin Siyasî Partiler Yasası'nın 101. maddesinin (a) ve (b) bentleri gereğince.	19.7.1995
Demokrasi ve Değişim Partisi	Programının, 2820 sayılı Yasa'nın 78. maddesinin (a) ve 81. maddesinin (a) ve (b) bentlerine aykırılığı	19.3.1996

	nedeniyle aynı Yasa'nın 101. maddesinin (a) bendi gereğince.	
Diriliş Partisi	Kurulduğu 26.3.1990 tarihinden itibaren aralıksız iki dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimlerine katılmayan ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın tebligatına karşın yasal süresi içerisinde kapanma kararı almayan Diriliş Partisi'nin, 2820 sayılı Yasa'nın 105. maddesi gereğince.	18.2.1997
Emek Partisi	2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'nın 78. maddesinin (a) bendi ile 81. maddesinin (a) ve (b) bentlerine aykırı olduğundan aynı Yasa'nın 101. maddesinin (a) bendi gereğince.	14.2.1997
Refah Partisi	Lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle Anayasa'nın 68. ve 69. maddeleri ile 2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'nın 101. maddesinin (b) bendi ve 103. maddesinin birinci fıkrası gereğince.	16.1.1998
Demokratik Kitle Partisi	Programı, 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası'nın 78. maddesinin (a) ve (b) bentleri ile 81. maddesinin (a) ve (b) bentlerine aykırı olduğundan, aynı Yasa'nın 101. maddesinin (a) bendi gereğince.	26.2.1999
Fazilet Partisi	Laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle Anayasa'nın 68. ve 69., 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun değişik 101. maddesinin (b) bendi ve 103. maddesi gereğince.	22.6.2001
Halkın Demokrasi Partisi	Kimi eylemleri yanında PKK isimli terör örgütüne yardım ve destek de sağlayarak Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiği anlaşıldığından, Anayasa'nın 68. ve 69. maddeleri ile 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun 101. ve 103. maddeleri gereğince.	13.3.2003
Demokratik Toplum Partisi	Eylemleri yanında terör örgütüyle olan bağlantıları da değerlendirildiğinde Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiği anlaşıldığından, Anayasa'nın 68. ve 69. maddeleri ile 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun 101. ve 103. maddeleri gereğince.	11.12.2009

Siyasal partilere yönelik açılan kapatma davalarına bakıldığında yasaklara ilişkin belli maddelerin yoğunlukla dava ve dolayısıyla sonuç gerekçesi olduğu görülmektedir. Davalarda 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununda 89. Madde, 1982 Anayasasının 68. ve 69. maddeleri ile 2810 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 78., 80., 81., 101. ve 103. Maddeleri kapatma davalarında yoğunluklu olarak vurgulanmaktadır. Bunlar dışındaki gerekçelerin de yer aldığı parti kapatma davaları olsa da Türk siyasal partileri için bu yasaklar içerisinden belirli maddelerinin öne çıktığı açıktır. Öncelikle 648 sayılı Siyasi Partiler

Kanununda öne çıkan 89. Maddeye bakıldığında, maddenin “azınlık yaratılmasının önlenmesi”ne ilişkin yasak maddesi olduğu görülmektedir. Buna göre, “Siyasi partiler, Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde millî veya dinî kültür farklılıklarına yahut dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler. Siyasi partiler, Türk dilinden ve kültüründen gayrı dil ve kültürleri korumak veya geliştirmek veyahut yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler” (648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.89). 1980 sonrasındaki davalarda öne çıkan maddelere detaylı olarak bakıldığında ise gerekçelerden ilkinin Siyasi Partiler Kanununun 78. Maddesinin demokratik devlet düzenine yönelik yasakları düzenleyen madde olduğu görülmektedir. Buna göre siyasal partiler, “Türkiye Devletinin Cumhuriyet olan şekli; Anayasanın başlangıç kısmında ve 2 nci maddesinde belirtilen esaslarını; Anayasanın 3 üncü maddesinde açıklanan Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, diline, bayrağına, milli marşına ve başkentine dair hükümlerini; egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ve bunun ancak, Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organları eliyle kullanılabileceği esasını; Türk Milletine ait olan egemenliğin kullanılmasının belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamayacağı veya hiçbir kimse veya organın, kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamayacağı hükmünü; seçimler ve halkoylamalarının serbest, eşit, gizli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılması esasını değiştirmek; Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, dil, ırk, renk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak; Amacını güdemezler veya bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar, başkalarını bu yolda tahrik ve teşvik edemezler. Bölge, ırk, belli kişi, aile, zümre veya cemaat, din, mezhep veya tarikat esaslarına dayanamaz veya adlarını kullanamazlar. Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini veya zümre egemenliğini veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamazlar ve bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar. Askerlik, güvenlik veya sivil savunma hizmetlerine hazırlayıcı nitelikte eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunamazlar. Genel ahlak ve adaba aykırı, amaçlar güdemezler ve bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar. Anayasanın hiçbir hükmünü, Anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlayamazlar.” Hükmü ile sınırlandırılmıştır. (2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.78) Kapatma davalarında öne çıkan bir diğer madde “devletin tekliği ilkesinin korunması”nı içermektedir. İlgili madde

partileri “..Türkiye Cumhuriyetinin dayandığı Devletin tekliği ilkesini değiştirmek amacını güdemezler ve bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar.” Hükmü ile sınırlamıştır. (2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.80) Kanunda yer alan “azınlık yaratılmasının önlenmesine” ilişkin 81. Madde de partiler için sınırları şu ifadelerle belirtmiştir: “Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler. Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler ve bu yolda faaliyette bulunamazlar. Tüzük ve programlarının yazımı ve yayınlanmasında, kongrelerinde, açık veya kapalı salon toplantılarında, mitinglerinde, propagandalarında Türkçe'den başka dil kullanamazlar; Türkçe'den başka dillerde yazılmış pankartlar, levhalar, plaklar, ses ve görüntü bantları, broşür ve beyannameler kullanamaz ve dağıtamazlar; bu eylem ve işlemlerin başkaları tarafından da yapılmasına kayıtsız kalamazlar. Ancak, tüzük ve programlarının kanunla yasaklanmış diller dışındaki yabancı bir dile çevrilmesi mümkündür” (2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.81).

Kapatma davalarında öne çıkan diğer maddeler ise Siyasi Partiler Kanununun 101 ve 103. Maddeleridir. Bu maddeler partilerin Anayasaya aykırılık hallerinde ve siyasal partinin yasak eylemlerin odağı olması durumunda kapatılmasını düzenlemektedir. Buna göre, “Anayasa Mahkemesince bir siyasi parti hakkında kapatma kararı; Bir siyasi partinin tüzük ve programının Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olması, sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlaması, suç işlenmesini teşvik etmesi; bir siyasi partinin, Anayasanın 68 inci maddesinin dördüncü fıkrasına aykırı eylemlerin işlendiği odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespiti; bir siyasi partinin, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alması, hallerinde verilir...Bir siyasi partinin Anayasanın 68 inci maddesinin dördüncü fıkrası hükmüne aykırı eylemlerin odak halini oluşturup oluşturmadığı hususu Anayasa Mahkemesince belirlenir. Bir siyasî parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup

yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.”(2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, md.101-103)

Siyasal partilerin kapatılma gerekçelerine bakıldığında 1960-80 ve 1980 sonrası dönem için ortak öne çıkan maddenin “azınlık yaratılması”na ilişkin madde olduğu görülmektedir. 1980 sonrasında ise Anayasanın siyasal partilere ilişkin yasakları içeren maddelerin yanı sıra 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununda yer alan “demokratik devlet düzeni”, “devletin tekliği ilkesinin korunması”, “azınlık yaratılmasının önlenmesi”, “Anayasaya aykırılık halleri”nde ve “partinin kanunda sayılan yasak eylemlerin odağı olması” hallerine ilişkin maddeler kapatma davalarında öne çıkmaktadır.

Demokratik düzenin ana unsuru sayılan siyasal partilere siyasal alandaki sınırlarının özellikle 1980 sonrasında sıklıkla hatırlatıldığı açıktır. Bu durum demokratik süreci kesintiye uğramış bir devletin savunma mekanizması olarak değerlendirilebileceği gibi diğer yandan Anayasa Mahkemesi’nin siyasal partilere yönelik “yasak odaklı” tutumunun bir yansıması olduğu da düşünülebilir. Anayasa Mahkemesi’nin parti kapatma davalarındaki tutumu bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak bu noktada literatürün Anayasa Mahkemesi’nin tutumunda ideoloji eksenli yaklaşım yerine hak eksenli yaklaşımın öneminin ve demokratik toplum düzeninin korunması için Avrupa ortak değerlerinin altını çizdiği görülmektedir (Özbudun, 2007: 264; Özbudun, 2010: 126; Turhan, 2002: 30; Yokuş, 2001: 128).

SONUÇ

Temsilci sıfatını üstlenen siyasal partiler, içine doğdukları siyasal kültürün özelliklerini oluşturan ve bir yandan da o özelliklerle donanan yapılardır. Çeşitli ülkelerde ortaya çıkan ve gelişen aşırı akımların demokrasinin ana örgütlenmeleri olan partileri demokrasiye zarar verir pozisyona düşürmesini engellemek maksadı ile militan/mücadeleci demokrasi anlayışı ortaya çıkmıştır. Özellikle devletleri II. Dünya Savaşına götüren bu aşırı akımlar ulusal bazda buna karşı önlemler alınmasını gerektirmiştir.

Türk siyasal partileri de Anayasalara etki eden bu demokrasi anlayışından etkilenmiş ve partiler gerek Anayasalarla gerek siyasal partiler kanunlarıyla çeşitli yasaklarla karşı karşıya kalmıştır. 1961 ve 1982 Anayasaları da darbeler sonrasında hazırlandığından demokratik sürecin partilerce kesintiye uğratılmaması için bu örgütlenmelere yönelik

yasaklara yer vermiştir. Parti yasakları Siyasi Partiler Kanunlarına da dahil edilmiş, hatta bu yasaklar sebebiyle çok sayıda partinin siyasal yaşamı Anayasa Mahkemesi tarafından sonlandırılmıştır. Bu durumun demokratik süreçler içinde ikilem yarattığı kabul edilmekte ve parti kapatmaları literatürde sıklıkla bu sebeplerle ele alınmaktadır (Celep, 2014: 373).

Bu çalışmada da siyasal partilere ilişkin yasakların Türk siyasal hayatı ve siyasal partileri üzerinden okunması amaçlanmıştır. Parti yasaklarının Türk siyasal partilerine nasıl yansıdığı sorusuna cevap aranılan çalışma Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan partilere ve kapatılma gerekçelerine odaklanmıştır. Bu davaların gerekçelerinde ve kapatma dayanaklarında hangi kanun maddelerinin öne çıktığı üzerinden siyasal partiler için hangi noktalarda sınırların sert bir biçimde çizildiği değerlendirilmiştir. Buna göre 1960-80 arasında partilerin kapatma davalarındaki gerekçeler 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunundaki “azınlık yaratılması”na ilişkin maddeye aykırılıkları işaret etmekte iken 1980 sonrasında bakıldığında Anayasanın siyasal partilere ilişkin yasakları içeren maddelerin yanı sıra 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununda yer alan “demokratik devlet düzeni”, “devletin tekliği ilkesinin korunması”, “azınlık yaratılmasının önlenmesi”, “Anayasaya aykırılık halleri”nde ve “partinin kanunda sayılan yasak eylemlerin odağı olması” hallerine ilişkin maddelerin kapatma gerekçelerinde öne çıktığı görülmüştür.

Sonuç olarak, siyasal partilerin işleyişleri ve varlıkları demokratik süreçler için büyük önem arz etmektedir. Bu önem demokratik olmayan partilerin büyük risklerini de beraberinde getirmektedir. Türk siyasal partileri demokratik süreçleri kesintiye uğratan darbelerle ve bir diğer yandan da demokratik düzeni bozan/bozma ihtimali olan partilere yönelik alınan önlemler niteliğindeki yasaklarla sınanmıştır. Bu durumu demokrasinin Türk siyasal partileri için kırılğanlığını gösteren bir unsur olarak da değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Akyazan, A. E., (2006). 1982 Anayasası'na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması. *TBB Dergisi*(65), 247-276.

Aydın, Ö., (2008). Avrupa Ortak Hukuk Mekanında Demokratik Toplum Düşüncesinin İnşası. *İstanbul Ünivesitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi* .

- Celep, Ö., (2014). The Political Causes of Party Closures in Turkey. *Parliamentary Affairs*, 67(2), 371–390.
- Duverger, M., (1974). *Siyasi Partiler* (2. b.). (E. Özbudun, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Göktürk, G., (2016). Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri. *Sosyoloji Konferansları*(54), 245-273.
- Hakyemez, Y. Ş., (2000). *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kahraman, M., & Çalışkan, Z., (2007). Türkiye’de Siyasal Partilerin Hukuksal Statüsü ve Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi. *Doğu Anadolu Bölgesi Çalışmaları*, 122-131.
- Kaynar, M. K., (2007). *Cumhuriyet Dönemi Siyasal Partileri*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- La Palombara, J., & Winer, M., (1966). The Origin and Development of Political Parties. J. La Palombara , & M. Weiner içinde, *Political Parties and Political Development* (s. 3-42). Princeton: Princeton University Press.
- Loewenstein, K., (1937). Militant Democracy and Fundamental Rights I. *The American Political Science Review*, 31(3), 417-432.
- Macklem, P., (2006). Militant Democracy, legal pluralism, and the paradox of self-determination. *International Journal of Constitutional Law*, 4(3), 488-516.
- Özbudun, E., (2007). Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(3), 257-268.
- Özbudun, E., (2010). Party prohibition cases: different approaches by the Turkish constitutional court and the European Court of Human Rights. *Democratization*, 17(1), 125-142.
- Turhan, M., (2002). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasal Parti Kapatma Davaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(3), 129-150.
- Uygun, O., (2000). Siyasal Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Anayasa Yargısı*(17), 256-272.
- Yokuş, S., (2001). Türk Anayasa Mahkemesi’nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Siyasal Partilere Yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 50(4), 107-128.

TESAV- 1923’ten Günümüze Siyasi Partiler, <http://www.tesav.org.tr/1923ten-gunumuze-kadar-kurulan-ve-kapatilan-siyasi-partiler/>, Erişim Tarihi: 19.06.2019.

1961 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>, Erişim Tarihi: 10.06.2019.

1982 Anayasası, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, Erişim Tarihi: 11.06.2019.

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12050.pdf>, Erişim Tarihi: 03.06.2019.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12050.pdf>, Erişim Tarihi: 04.06.2019.